

УДК 346.7:338.439.4

Н. О. Шигарова

СИСТЕМА ЗАСОБІВ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Актуальність теми. Ринок продовольчих товарів є одним з ключових ринків сучасної економіки. Проблеми його розвитку не можуть не турбувати провідні країни світу, оскільки в умовах постійного зростання населення Землі саме продовольча криза є найбільш вірогідною та матиме великі негативні наслідки для всієї глобальної економіки. Саме тому останнім часом найбільші експортери продовольчих товарів все більше активізують питання вирішення проблем національного та міжнародного їх обігу. Ринок продовольчих товарів завжди був і залишається ринком із стабільно зростаючим попитом, і з боку економіки проблема полягає скоріше у стабілізації пропозиції на ньому. Що ж стосується державного регулювання ринку продовольчих товарів, то для західних країн це знову ж таки проблема конфлікту корпоративних та загальносоціальних інтересів, однак для України, де ринок продовольчих товарів перебуває в стадії становлення та укріплення, ця проблема набуває окремої актуальності через членство України в СОТ та європейські інтегративні процеси. В цих умовах саме виважена, збалансована та ефективна політика держави щодо налагодження системи господарсько-правового регулювання є запорукою всебічного та найскорішого перетворення ринку продовольчих товарів на потужний, конкурентоспроможний сегмент вітчизняної економіки.

Аналіз наукових досліджень. Питанням аналізу окремих методів та механізмів регулювання ринку продовольчих товарів присвячено ряд наукових робіт зарубіжних і вітчизняних вчених, серед яких праці В.Я. Амбросова, П.П. Борщевського, І.К. Бистрякова, М.П. Бутка, А.Г. Грандберга, Б.М. Данилишина, Л.В. Дейнеко, М.І. Долішнього, Л.Г. Чернюк та інших.

Мета статті. Метою даної статті є проведення аналізу системи господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів у сучасних умовах та визначення її слабких місць та недоліків.

Виклад основного матеріалу. Ринок продовольчих товарів є окремою економічною категорією, а відповідно має власну теоретико-методологічну базу регулювання з урахуванням надбань вітчизняної та закордонної юридичної науки. При цьому сам по собі цей ринок не є настільки розвиненим, навіть з токи зору правового регулювання, щоб ми могли говорити про його сталий розвиток та вдосконалення механізмів та інструментів його регулювання. Видається, що в сучасних умовах, з урахуванням перспектив, відкритих перед Україною у зв'язку з її членством у СОТ, постала нагальна необхідність систематизації, переосмислення та найскорішого вдосконалення всього комплексу механізмів та інструментів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування ринку продовольства. Отже, перш за все визначимо основні господарсько-правові засоби регулювання ринку продовольства. Одним із ключових засобів є нормативно-правове регулювання, що включає до свого складу всю сукупність відповідних нормативних актів та, на нашу дум-

ку, є визначальним для інших засобів. Це пояснюється тим, що державне регулювання, стандартизація та сертифікація, державні закупівлі, ліцензування тощо – всі ці засоби господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів засновані та походять саме з нормативних актів. Тому обґрунтованим вважається твердження, що й пошук недоліків всієї системи господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів в сучасних умовах необхідно розпочати саме з недоліків вітчизняного законодавства з цього питання. Зауважимо, що проблема регулювання ринку продовольчих товарів постала настільки гостро останнім часом, що з'явився проект Закону України «Про внутрішню торгівлю», метою якого є визначення правових та організаційних засад здійснення господарської діяльності у сфері внутрішньої торгівлі в Україні та регулювання відносини при проведенні торговельної й виробничо-торгівельної діяльності. Законопроект спрямований на розвиток внутрішньої торгівлі на засадах конкуренції і рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів, розвиток малого та середнього підприємництва, а також визначає механізм та основи реалізації державної політики у сфері внутрішньої торгівлі. Сам факт появи такого законопроекту свідчить про приналежність ринку продовольчих товарів до предмета регулювання господарського права.

На підтвердження цього можна навести ще Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», зокрема, він виділяє таке поняття, як харчовий продукт, тобто будь-яка речовина або продукт (сирий, включаючи сільськогосподарську продукцію, необроблений, напівоброблений або оброблений), призначений для споживання людиною [1]. Цілком логічно, що харчові продукти є основою ринку продовольчих товарів. Хоча поняття «харчовий продукт» та «продовольчий товар» не можна ототожнювати, вони скоріше співвідносяться як ціле та часткове. Однак саме їх співвідношення дає змогу встановити тотожний зв'язок: оскільки, і це абсолютно очевидно, харчові продукти є предметом господарського права, то й продовольчі товари, а отже й ринок продовольчих товарів також є предметом господарського права. В цьому аспекті ринок продовольчих товарів далеко виходить за межі регулювання аграрного права, оскільки з огляду на наявність на ньому харчових продуктів автоматично поєднує в собі господарсько-правове регулювання таких аспектів, як контроль якості, санітарні норми, сфера обслуговування тощо. Отже бачимо, що ринок продовольства та діяльність його суб'єктів, як і стосовно будь-якого іншого сектора вітчизняної економіки, дійсно знаходяться в площині господарського права більшою мірою, ніж будь-якої іншої галузі права.

Суттєвий вплив на ринок продовольчих товарів здійснює Господарський кодекс України (далі – ГК), що визначає загальні засади господарської діяльності його суб'єктів, визначає форми, методи та засоби реалізації відносин на продовольчому ринку. Зокрема, ст.ст. 278–280 ГК України визначають засади функціонування товарної біржі, що є основною формою організації ринку продовольчих товарів усучасних економічних умовах України. Так, ГК визначає, що здійснення торговельно-біржової діяльності має на меті організацію та регулювання торгівлі шляхом надання послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними торговельних операцій спеціально утвореною господарською організацією – товарною біржею.

Отже, товарна біржа виконує функцію товаророзподільчого каналу або механізму, завдяки якому товар розподіляється між споживачами за реальною ціною [2].

В аспекті господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів заслуговує на увагу й Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [3], який визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

Зокрема, саме цей Закон визначає поняття аграрної біржі та аграрного ринку. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», аграрною біржею є юридична особа, створена згідно із Законом України «Про товарну біржу» [4], яка підпадає під регулювання норм цього Закону і статей 279–282 ГК України (з урахуванням особливостей, визначених цим Законом) та надає послуги суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також з проведення розрахунково-клірингової діяльності за ними. Крім того, зазначений нормативний акт сприяє створенню системи захисту та стимулювання ринку продовольства, закріплюючи основні засади проведення державної аграрної інтервенції, тобто продажу або придбання сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку з метою забезпечення цінової стабільності [3].

Таким чином, обидва перелічені закони сприяють створенню відповідних умов та механізмів реалізації державної продовольчої політики, а також визначають систему гарантій розвитку ринку продовольства та низку стабілізаційних й стимулюючих заходів. Все це має сприяти прискореному та збалансованому розвитку ринку продовольства в Україні та захисту й підвищенню його конкурентної позиції.

Оскільки в Україні ринок продовольства повністю значною мірою залежить від регулювання агропромислового сектору, то цілком логічним є аналіз положень Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [5]. На думку законодавця, пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства. Сприяння стабілізації продовольчого ринку, на нашу думку, є найголовнішим сутнісним та функціональним призначенням вітчизняного села, отже особливу увагу необхідно приділяти розвитку аграрного сектору та аграрних відносин, захисту вітчизняних аграріїв, у тому числі й в аспекті розподілу власності на землі та засоби виробництва в АПК.

Зауважимо, що основними пріоритетами державної аграрної політики є [5]:

- запровадження сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку сільськогосподарської продукції, продовольства, капіталу, зокрема виробничих ресурсів та робочої сили;

- розроблення і запровадження державних та регіональних програм комплексного розвитку сільських територій, удосконалення державної підтримки розвитку підприємництва з метою розв'язання проблеми зайнятості сільського населення;

- державна підтримка розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції;
- створення умов для реалізації та захисту прав селян на землю, формування ринкових земельних відносин, охорони земель;
- посилення соціального захисту сільського населення, встановлення заробітної плати та пенсійного забезпечення працівників сільського господарства, не нижчі від середнього рівня в галузях економіки держави;
- державна підтримка суб'єктів аграрного сектору шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку, формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політики, забезпечення раціональних внутрішньогалузевих і міжгалузевих економічних відносин тощо.

Таким чином, аграрна політика держави багато в чому спрямована не на регулювання ринку продовольчих товарів, а на його забезпечення якісною продукцією агропромислового комплексу, при цьому робиться акцент на високому рівні її конкурентоспроможності. Тобто це зайвий раз доводить нам, що ринок продовольчих товарів може бути насичений за рахунок певної продукції, правовий режим якої може бути визначений засобами аграрного права, однак як цілісне об'єктивне явище сам ринок регулюється засобами господарського права.

Узагальнюючи викладене вище, а також спираючись на те, що ринок продовольчих товарів є предметом регулювання саме господарського права, можемо зробити висновок, що під ринком продовольчих товарів слід розуміти систему відносин з приводу обігу продовольчих товарів (відносини доставки, поставки, розподілу, збуту, реалізації тощо), що забезпечується наявністю специфічної ринкової інфраструктури та регулюються за допомогою господарсько-правових засобів. Причому до таких засобів можуть бути віднесені: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій тощо [6, с. 127].

Якщо ж розглядати ринок продовольчих товарів як сукупність окремих видів продовольчих товарів, то можна побачити, що законодавець визначив основні засади щодо регулювання обігу більшості з них. Зокрема, слід відзначити такі закони України: «Про зерно та ринок зерна в Україні» [7], «Про молоко та молочні продукти» [8], «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [9], «Про дитяче харчування» [10].

Разом з тим зауважимо, що сукупність засобів господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів не обмежується лише нормативно-правовими. Необхідно звернути увагу на те, що ринок продовольства передбачає певну диспозитивність поведінки його суб'єктів. Це означає, що великий вплив на регулювання його функціонування загалом мають договірні відносини, які виникають і розвиваються в межах чинного законодавства, однак інколи переходять в ті площини, які не мають нормативно-правового регулювання – так звані прогалини права. В таких випадках велике значення мають головним чином договори: дво- або багатосторонні, які укладаються суб'єктами ринку продовольства. Про виключну значущість таких договорів може свідчити те, що Цивільний кодекс України (далі – ЦК) окре-

мо визначає роль та правовий режим договору контрактації сільськогосподарської продукції. Так, ст. 713 зазначеного нормативного акта визначає, що за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору [11].

В пар. 2 глави 30 ГК України договір контрактації розглядається як правова форма державної закупівлі сільськогосподарської продукції, що здійснюється на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції. Разом з тим на даний вид договірних відносин не поширюється дія Закону України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб», відповідно до ч. 4 ст. 1 якого особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлею) для державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, регулюються окремими актами законодавства України. Разом з тим необхідно відзначити суттєвий недолік договору контрактації, адже, на жаль, в українському законодавстві не знаходять свого відображення деякі істотні особливості правового статусу сторін цього договору. Справа у тому, що виробник сільськогосподарської продукції у цих договірних відносинах є слабкою стороною, оскільки він у своїй діяльності і у виконанні договору значною мірою залежить від непередбачуваних йому обставин і чинників, як наприклад, непогода, епізоотії, епіфітотії тощо. Контрагентом виробника виступає заготівельник, підприємництво якого від вищезгаданих чинників не залежить. Тобто між сторонами договору контрактації існує економічна нерівність. У зв'язку з цим правове становище виробника сільськогосподарської продукції потребує збалансування та посилення особливими юридичними механізмами, яких цивільне законодавство України поки що не передбачає [12].

Продовжуючи аналіз засобів господарського-правового регулювання ринку продовольства, слід звернути увагу на державні закупівлі, які є логічним продовженням та певним синтезом попередніх двох засобів – нормативно-правового та договірної. На нашу думку, державні закупівлі є досить універсальним інструментом стабілізації продовольчого ринку та в той же час є неймовірно потужним стимулом його розвитку. До того ж в умовах виходу з кризи розвитку аграрних відносин та подолання наслідків міжнародної економічної кризи 2008–2010 рр. саме державні закупівлі є тим прихованим резервом посилення конкурентної позиції вітчизняного продовольчого ринку, який водночас сприяє насиченню ринку і в той же час є захисним бар'єром для інтервенції на вітчизняний продовольчий ринок зарубіжних виробників.

Сама по собі державна закупівля – це придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти у порядку, встановленому Законом України «Про здійснення державних закупівель» [13]. Тобто якщо говорити про державні закупівлі на ринку продовольчих товарів, то можна сказати, що це діяльність, спрямована на купівлю продовольчої продукції, однак на відміну від суто договірних відносин ці відносини мають, по-перше, спеціальний суб'єкт, по-друге, здійснюються виключ-

но за державний кошт, по-третє, їх регулювання відбувається специфічним нормативно-правовим актом.

Висновки. Аналіз системи засобів господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів в Україні дає всі підстави говорити про певні позитивні тенденції розвитку зазначеного ринку, зокрема: створення умов щодо захисту та підтримки вітчизняного виробника, створення умов для розвитку конкуренції; захисту вітчизняного споживача від неякісної продукції тощо. Разом з тим існує низка недоліків, зокрема, слід удосконалити систему ціноутворення на сільсько-господарську та промислову продукцію, щоб подолати монополізм на ринках продовольства та встановити еквівалентність міжгалузевого обміну. Необхідно враховувати інтереси сільськогосподарських виробників у забезпеченні прибутковості і авансованого виробництва капіталу на рівні, достатньому для розширеного відтворення. Час переходити від принципу односторонньої підтримки учасників ринку до принципів формування системи групових інтересів споживачів, виробників, держави на аграрному ринку.

Отже, для удосконалення існуючої контрактної системи і становлення повноцінного ринку продовольства необхідно, щоб: держава стала рівноправним партнером на ринку; державний контракт і замовлення реалізувалися з урахуванням попиту і пропозиції, як ліцензія на умовах конкурсу; досягалося поєднання інтересів держави та товаровиробників і виключався диктат умов державного контракту і замовлення державними органами; державний контракт і замовлення на кількість і номенклатуру продукції підкріплювалися ресурсним забезпеченням та іншими ефективними стимулами.

На перехідному етапі до ринку економічний механізм контрактних відносин повинен передбачати стадії: квотування споживчого кошика, державне замовлення, ліцензування контрактних відносин. Виходячи з цього, розробка економічного механізму контрактних відносин має ґрунтуватися на таких принципах: державного регулювання продовольчого ринку через квотування продукції і ресурсів для забезпечення споживчого кошика, добровільної пропозиції державного замовлення та ліцензування вільних контрактних операцій; суцільності та повної еквівалентності контрактних відносин по всьому ланцюгу від матеріально-технічного забезпечення виробництва до збуту сільськогосподарської продукції, адекватної економічної зацікавленості та відповідальності підприємств, що вступають у контрактні відносини.

Література

1. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 3. – Ст. 75.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 537.
4. Про товарну біржу : Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.
5. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 17.

6. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 184 с.
7. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35. – Ст. 258.
8. Про молоко та молочні продукти: Закон України від 24.06.2004 № 1870-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 47. – ст. 513.
9. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 06.02.2003 № 486-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 15. – ст. 107.
10. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 № 142-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 433.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
12. Куценко А.О. Формування державного продовольчого резерву як один із господарсько-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / А.О. Куценко .– Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/.../PB-1_58.pdf.
13. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01.06.2010 № 2289-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 33. – Ст. 471.

Анотація

Шигарова Н. О. Система засобів господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів у сучасних умовах. – Стаття.

Визначено та проаналізовано систему засобів господарсько-правового регулювання ринку продовольчих товарів в Україні. Проведено аналіз нормативно-правового забезпечення розвитку та функціонування ринку продовольчих товарів. Визначено основні недоліки в процесі розвитку ринку продовольства в сучасних умовах на Україні.

Ключові слова: ринок продовольчих товарів, засоби господарсько-правового регулювання, стандартизація, державні закупівлі, квотування, сертифікація, договір контрактації, державне регулювання, продовольча безпека, продовольство.

Аннотация

Шигарова Н. А. Система средств хозяйственно-правового регулирования рынка продовольственных товаров в современных условиях. – Статья.

Определена и проанализирована система средств хозяйственно-правового регулирования рынка продовольственных товаров в Украине. Проведен анализ нормативно-правового обеспечения развития и функционирования рынка продовольственных товаров. Определены основные недостатки в процессе развития рынка продовольственных товаров в современных условиях на Украине.

Ключевые слова: рынок продовольственных товаров, средства хозяйственно-правового регулирования, стандартизация, государственные закупки, квотирование, сертификация, договор контрактации, государственное регулирование, продовольственная безопасность, продовольствие.

Summary

Shigarova N. A. The analysis of the system of the commercial law's adjusting of market of food stuffs in modern terms. – Article.

The system of facilities of the commercial law's adjusting of market of food stuffs in Ukraine was determined and analyzed. The analysis of the legal providing of development and functioning of market of food stuffs was conducted. The basic failings in the process of market of food stuffs development in modern terms on Ukraine were determined.

Key words: market of food stuffs, commercial law's adjusting, legal base, standardization, limitation, certification, contracting agreement, government control, food safety, food, public purchasing.